

Declinul liberalismului: Schumpeter despre noul socialism paternalist

Article history:

Received: 20.09.2025

Accepted: 30.10.2025

Available online: 31.12.2025

<https://doi.org/10.56177/eon.6.4.2025.art.2>

CC BY-NC 4.0

Dragoș DRAGOMAN

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu

dragos.dragoman@ulbsibiu.ro

<https://orcid.org/0000-0001-5939-3484>

TITLE: “Liberalism in decline: Schumpeter predicting the new paternalistic socialism”

ABSTRACT: The current transformation of modern capitalism is not an unattended event. Reading some illustrious economists from the first half of the 20th century is useful for understanding the ongoing merger between big capital and state bureaucracy, on the ruins of the capitalistic order. Although Schumpeter was not able to predict exactly what type of social, cultural and political order will accompany the new socialist economic arrangement, he was right about internal and external mechanisms of capitalist decay. The complete rationalization of every aspect of western society could not avoid shattering the very basis of capitalism itself. What capitalism has done to the feudal type of social arrangement would done to the environment he created. Property, enterprise, family and capitalist ethos would disappear under the siege of complete rationalization. Therefore, it was fully understandable why industry and commerce would turn into a mere current management, while personnel would acquire the traits of a bureaucracy.

KEYWORDS: capitalism, socialism, democracy, bureaucracy, Joseph Schumpeter.

REZUMAT: Transformările capitalismului din zilele noastre nu sunt fortuite. Lectura unor economiști din prima parte a secolului XX, precum Schumpeter, ne ajută să înțelegem cum este posibilă fuziunea actuală dintre marele capital și birocrăția de stat tot mai prezentă pe terenul lăsat liber de destrămarea ordinii capitaliste. Deși Schumpeter nu putea să spună cu certitudine care va fi ordinea socială, culturală și politică ce se va naște ca să însoțească noua economie socialistă, el avea dreptate cu privire la mecanismele interne și externe ale decăderii capitalismului. Raționalizarea completă a fiecărui aspect al vieții nu putea, în final, ocoli distrugerea bazei economice, sociale și culturale a capitalismului însuși. Ceea ce el făcuse ordinii sociale a feudalismului avea să facă chiar lumii pe care singur o crease. Proprietatea, întreprinderea, familia, etosul capitalist dispar sub asediul raționalizării lumii. De aceea, managementul industriei și comerțului poate în final deveni o simplă problemă de administrare curentă, iar personalul poate dobândi inevitabil caracteristicile unei birocrății.

CUVINTE-CHEIE: capitalism, socialism, democrație, birocrăție, Joseph Schumpeter.

Tranziția de la liberalismul clasic la neoliberalism, cel ce domină acum gândirea și discursul din Occident, are în centrul său, deși nu se reduce la aceasta, rolul pe care autoritatea de stat îl joacă în mecanismul economic și social. În timp ce capitalismul primelor secole ale modernității se baza strict pe importanța motivației pentru câștig și pe maximizarea producției, capitalismul ultimului secol se folosește de autoritatea statului pentru a-și proteja marja de profit. Această diviziune a efortului spre succes ar putea părea ciudată liberilor întreprinzători ai primelor veacuri. Ea nu mai este așa în zilele capitalismului de supraveghere.¹ De exemplu, alianța, înainte nebulă, între instituțiile de stat și gigantii tehnologiei (telecomunicații, internet, rețele sociale): ultimii supraveghează conținutul și utilizatorii mediilor de comunicații, primele gestionează controlul.²

De aceea, înțelegerea tranziției de la principiile economice clasice ale capitalismului bazat pe o ordine socială liberală la neoliberalismul bazat pe control, constrângere și supraveghere de stat este

¹ Shoshana Zuboff, *Era capitalismului de supraveghere*, trad. rom. Smaranda Nistor (București: Publica, 2023).

² Thierry Wolton, *Noile drumuri ale servituții noastre. Alienare, uniformizare, supunere*, trad. rom. Adina Cobuz (București: Humanitas, 2021), 95.

importantă. Această paralelă între fundamentele capitalismului clasic și dezvoltarea sa contemporană este edificatoare și pentru transformarea ideologică a lumii occidentale, ce a renunțat la valorile liberale tradiționale în vederea maximizării profiturilor marelui capital. În cele din urmă, această transformare scoate în evidență relația ambiguă dintre acumularea capitalistă și democrația liberală, cea din urmă dovedindu-se mai curând un aliat temporar decât o condiție esențială a capitalismului. Loviturile de stat din secolul XX, regimurile de exploatare bazată pe rasă sau războaiele civile din Spania, Grecia, Africa de Sud, Argentina sau Chile, ce au consolidat o ordine economică capitalistă, dar au impus dictaturi sângeroase, puteau fi privite ca un avertisment serios pentru actuala alianță de oțel dintre marele capital bancar și tehnologic și statul birocratic omniprezent, constrângător, autoritar.

Elogiul capitalismului

Joseph Schumpeter este cel care reia, în anii tulburi ai celui de-al Doilea Război Mondial, argumentația despre beneficiile materiale și culturale ale capitalismului.¹ În concurență cu performanțele economice ale socialismului de stat sovietic, ce se pregătea să susțină economic un efort de război de neimaginat, Schumpeter încearcă să demonstreze că relația dintre ordinea capitalistă și rata de creștere a producției americane (luată ca exemplu) din perioada 1870-1930 nu este întâmplătoare, că ea nu se datorează altei situații favorabile, care să nu aibă de-a face cu capitalismul.²

Spre deosebire de seniorii feudali,³ reamintește Schumpeter, burghezia comercială și industrială s-a ridicat datorită succesului în afaceri.⁴ Altfel spus, societatea burgheză a fost modelată într-un tipar pur economic; elementele sale de bază, principiile călăuzitoare, totul este de factură economică. De aceea, a urca și a coborî, socialmente vorbind, înseamnă a câștiga și a pierde bani.⁵ Iar acest aranjament social este, prin propria logică, extrem de eficace: promisiunea de bunăstare și amenințarea cu sărăcia sunt simple și pline de forță.⁶ De aceea, scrie Schumpeter, modul de viață burghez întuneacă strălucirea altor lumi sociale; de aceea, promisiunile sale atrag marea majoritate a minților supradotate; de aceea, succesul este identic cu reușita în afaceri.⁷

Promisiunile sale de bunăstare nu sunt însă oferite la întâmplare. Aici, Schumpeter se desparte de Max Weber, cel care credea că motivația ce stătea în inima spiritului capitalismului era o etică religioasă, anume etica protestanților nord-europeni.⁸ Nici la Weber promisiunile, apoi dovezile de bunăstare, nu erau întâmplătoare. Ele se adresau celor credincioși, celor capabili să treacă peste îndoiala teribilă a alegerii sau damnării și să vadă în succesul în afaceri un semn timpuriu al predestinării, o dovadă mândră a paradisului de după moarte. La Schumpeter, însă, promisiunile de bunăstare sunt adresate abilității, energiei și capacității supra-normale de a munci.⁹ Și nu este de comparat sistemul promisiunilor și recompenselor capitaliste cu ruleta, ci cu jocul de poker. Anume, premii spectaculoase, cu mult mai mari decât ar fi fost necesar pentru a stimula acest efort deosebit, supra-normal, sunt oferite unei minorități limitate de câștigători. Astfel, acordarea acestor premii stimulează mult mai eficient decât ar fi făcut-o o distribuție mai echitabilă și mai „justă”, deși sistemul economic capitalist oferă unei

¹ Joseph Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, trad. fr. Gaël Fain (Paris: Payot, 1965).

² Joseph Schumpeter, *Poate supraviețui capitalismul? Distrugerea creatoare și viitorul economiei globale*, trad. rom. Monica Sibinescu (București: Publica, 2011), 24.

³ Pentru o imagine asupra tipului de economie agrară, ce asigura subzistența unei societăți senioriale feudale, a se vedea Georges Duby, *Guerriers et paysans, VII-XII-ème siècle. Premier essor de l'économie européenne* (Paris: Gallimard, 1973). Pentru Evul Mediu târziu, vezi Georges Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval (France, Angleterre, Empire, IXe-XVe siècles)* (Paris: Flammarion, 1977).

⁴ Joseph Schumpeter, *Poate supraviețui capitalismul?*, 25.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

⁸ Max Weber, *L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, précédé de *Remarque préliminaire au recueil d'études de sociologie des religions I* et suivi de *Les sectes protestantes et l'esprit du capitalisme*, trad. fr. Isabelle Kalinowski (Paris: Flammarion, 2017).

⁹ Joseph Schumpeter, *Poate supraviețui capitalismul?*, 25.

lari majorității de oameni de afaceri compensații foarte modeste sau nimic pentru efortul lor.¹ Cu toate acestea, oamenii de afaceri își dau silința pentru că au în fața ochilor premiile cele mari și, în același timp, își supraestimează șansele de a avea performanțe mai bune (decât au, de fapt); la fel, amenințările cu falimentul sunt adresate incompetenței.²

Ordinea economică a capitalismului triumfător devine, astfel, și ordinea socială a burgheziei. De la Balzac, în *Comedia Umană*, până la Thomas Mann, în *Casa Buddenbrook*, marii romancieri au zugrăvit această relație strânsă. Ordinea capitalistă, scrie Schumpeter, cu întreprinderile sale interdependente, înlănțuie strâns și eficient pătura burgheză de sarcinile sale. Astfel, același aparat de sancțiuni și recompense selectează totodată indivizii și familiile care urmează să facă parte din această clasă socială sau să decadă din ea.³ Dar această combinație dintre funcția de condiționare și funcția de selecție socială nu este una evidentă și simplă. Metodele de selecție socială nu garantează, în general, realizările individului selectat (spre deosebire de selecția naturală, biologică). Sistemul capitalist soluționează foarte bine această problemă; în majoritatea cazurilor, omul de afaceri care avansează primul în clasa oamenilor de afaceri și apoi în cadrul ei este, totodată, un om de afaceri capabil, ce va avansa până la limita abilităților sale.⁴ Asta pentru că avansarea spre o poziție și reușita în cadrul ei sunt sau erau unul și același lucru. Acest aspect face ca efortul auto-terapeutic de negare a celor care nu reușesc să fie secundar pentru evaluarea societății capitaliste.⁵

Însă, se întreabă Schumpeter,⁶ definiția aceasta a capitalismului ca „performanța maximă a unui grup selectat în mod optim” nu este ea contrazisă de faptul suplimentar că performanța nu este ajustată utilității sociale? Adică, altfel spus, producția pentru realizarea de câștiguri nu intră în contradicție cu producția pentru consum? Aceasta este, fără îndoială, o întrebare esențială în evaluarea sistemului capitalist. Filozofii clasici, precum Smith, Ricardo, Malthus sau John Stuart Mill, criticau multe aspecte ale instituțiilor sociale din epoca lor și felul în care aceste instituții funcționau, iar reformele pe care acești filozofi le susțineau (inclusiv aspecte legate de drepturile muncitorilor din fabrici), nu erau toate în linia *laissez-faire*-ului, amintește Schumpeter.⁷ Totuși, aceștia erau convingeți că numai în arhitectura instituțională a capitalismului interesele private ale fabricantului și ale comerciantului dădeau randamentul maxim pentru interesul comun.⁸ Probabil, aceștia ar fi menționat și „legislația binefăcătoare” la spiritul întreprinzător neîncătușat și la imboldul dat de profit, dar prin „legislație benefică” ar fi presupus îndepărtarea obstacolelor, adică a taxelor vamale protecționiste.⁹

Clasicii au avut, în acest mod, meritul de a fi risipit ideea naivă că, doar pentru că are la bază interesul profitului, activitatea economică în societatea capitalistă trebuie să fie împotriva consumatorilor.¹⁰ Sau, altfel spus, câștigul de bani abate în mod necesar producția de la obiectivul său social, sau că profiturile private (ele în sine și cele ce provin din distorsiunea pe care o induc procesului economic) reprezintă o pierdere netă pentru toată lumea (cu excepția celor ce le primesc).¹¹ Din contră, autorii clasici au înțeles rolul economisirii și al acumulării de capital și au legat economisirea de „rata progresului”, pe care au observat-o într-o manieră fundamentală corectă.¹² Ei au înțeles că urmărirea unui profit maxim și lupta pentru o performanță maximă în producție nu sunt în mod necesar incompatibile; ceea ce le lipsește acestora este doar dovada certă că primul factor îl implică în mod

¹ *Ibid.*, 26.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, 27.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*, 28.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*, 29.

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*

necesar (sau în majoritatea cazurilor) pe cel de-al doilea. Deși teoria lor era falsă, viziunea lor era corectă.¹

Un exemplu elocvent în acest sens este Adam Smith.² Întreaga sa pledoarie despre forțele economice puse în joc pentru obținerea unor avantaje economice respinge ideea restricțiilor asupra importurilor de aproape orice tip, chiar ținând cont de principiile sistemului mercantilist ce funcționa în timpul său.³ De altfel, restricțiile externe sunt la fel de dăunătoare ca cele interne, alterând astfel raționalitatea sistemului de producție capitalist, ce obține o armonie generală din chiar interesele limitate individuale aflate în competiție.

Prejudecățile anti-capitaliste

Revenind la Schumpeter, argumentele sale în favoarea organizării capitaliste ca „performanța maximă a unui grup selectat în mod optim” nu se opresc la rata progresului înregistrată în secolul al XIX-lea. El aduce și alte argumente convingătoare împotriva prejudecăților anti-capitaliste. Argumentul distrugerii concurenței perfecte de către structurile de monopol nu pare să fie deloc susținut de datele statistice înregistrate. Dacă ar fi adevărat, acesta ar fi un argument conform căruia producția s-a dezvoltat în ciuda sabotajului vechi de secole, sabotaj produs de burghezia conducătoare.⁴ De fapt, datele sunt contrare. Rata de creștere a producției nu a scăzut față de 1890, când se presupune că s-ar fi instaurat dominația marilor concerne.⁵ Mai mult, standardul de viață al maselor a evoluat pe parcursul perioadei lipsite de obstacole a „marilor afaceri” (*big business*). O listă de articole ce intră în bugetul muncitorului modern, cu prețuri calculate în sistem de oră-muncă (orele de muncă necesare pentru procurarea acelor produse), demonstrează o rată a progresului considerabilă, luând în calcul îmbunătățirea spectaculoasă din punct de vedere calitativ.⁶ Observația capitală este că progresul cel mai evident s-a înregistrat nu în rândul firmelor care activează în condițiile unei concurențe relativ libere, ci în cazul marilor concerne. Altfel spus, marile concerne, marile afaceri (*big business*) au un cuvânt mai greu de spus în crearea unui astfel de standard de viață în creștere decât în menținerea sa la un nivel mai redus.⁷

Această viziune a progresului standardului de viață sub influența puterii marilor afaceri vine din analiza sistemului economic dintr-o perspectivă evolutivă, indicată chiar de Karl Marx, iar nu din analize înguste ale unor fragmente de viață, de realitate, chiar interpretate corect. Capitalismul este, prin natura sa, subliniază Schumpeter, o formă sau o metodă de schimbare economică. El are un caracter evolutiv nu doar pentru că se petrece într-un mediu social și natural în continuă schimbare (marcat fiind de războaie, revoluții, războaie etc.), ce condiționează schimbări industriale și modifică datele activității economice, în general.⁸ Deși importante, schimbările sociale nu sunt principalii inițiatori ai transformărilor economice, așa cum nu sunt nici creșterea cvasi-automată a populației și a capitalului. Ceea ce produce caracterul revoluționar, impulsul fundamental ce pune în acțiune și menține mecanismul capitalismului vine de la noile bunuri de consum, de la noile metode de producție sau transport, noile piețe, noile forme de organizare industrială pe care le creează întreprinderea capitalistă.⁹

Procesul este vizibil în agricultură, de la rotația culturilor până la mecanizarea pe scară largă; în producția de energie, de la roata de apă până la cele mai noi uzine electrice moderne; în transporturi, de la diligență la avion și în multe alte domenii. Acesta este un proces de mutație industrială ce revoluționează structura economiei din interior, în mod permanent, distrugând fără oprire vechea structură și generând permanent o nouă structură. Aceasta este ceea ce Schumpeter numește

¹ *Ibid.*, 30.

² Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (London: Wordsworth, 2012).

³ Adam Smith, *Avuția națiunilor* (ediție prescurtată), trad. rom. Monica Mitarcă (București: Publica, 2011).

⁴ Joseph Schumpeter, *Poate supraviețui capitalismul?*, 37.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*, 38.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, 39.

⁹ *Ibid.*

distrugerea creatoare.¹ În acest sistem economic nu contează doar concurența prețurilor, ci și concurența în domeniul calității și al tehnicilor și eforturilor de vânzare. Ca atare, ceea ce contează este concurența în fața noilor produse, tehnologii, surse de aprovizionare, modalități de organizare.² Această concurență nu lovește în marja profiturilor și a rezultatelor financiare ale firmelor, în general, ci în chiar baza existenței lor.³ O astfel de concurență acționează nu doar când există, ci și când este o amenințare (mereu prezentă). Altfel spus, subliniază Schumpeter, omul de afaceri simte că este într-o situație concurențială chiar și când se află singur în domeniul său de activitate.⁴ Această situație psihologică va întări un comportament foarte asemănător cu modelul concurenței perfecte, ducând la creșterea producției și la scăderea prețurilor.⁵ Ca atare, prețurile vor avea tendința de a se adapta progresului tehnologic; ele scad în mod spectaculos, cel mai frecvent, ca reacție la acest progres, făcând ca rigiditatea prețurilor pe termen lung să nu existe cu adevărat (în ciuda opiniei comune), ci doar accidental, menținute fiind prin evenimente și politici monetare.⁶

Dar nu doar rigiditatea prețurilor, văzută ca metodă de menținere a profitului, este suspectată că afectează concurența perfectă, iar prin aceasta că încetinește mărirea producției, scăderea prețurilor și că descurajează inovația. O altă acuză adusă capitalismului este că, în perioada marilor afaceri (*big business*), țelul principal al întreprinzătorilor ar fi conservarea capitalului, nu reducerea costurilor. Iar o astfel de orientare către conservarea capitalului, practică de marile concerne, punând piedici monopoliste pentru a se împotrivi atacului pe care o concurență perfectă l-ar da structurii lor de capital, ar însemna lupta împotriva progresului însuși.⁷

De fapt, scrie Schumpeter, nu prea există situații în care întreprinzătorii cumpără și înregistrează patente și brevete pe care nu le folosesc deloc sau le pun în funcțiune cu întârziere; și dacă ar exista, motivațiile lor ar putea fi cu totul diferite de bănuiala comună legată de conservarea capitalului prin blocarea inovării. Uneori, procesul brevetat nu este unul bun sau cel puțin să nu fie corespunzător pentru aplicarea lui pe o bază comercială.⁸ Un manager privat, capitalist, încearcă întotdeauna să maximizeze valoarea netă prezentă a activelor totale care este egală cu valoarea actualizată a veniturilor nete scontate. Ca atare, el va adopta întotdeauna o nouă metodă de producție pe care o consideră capabilă de a produce un flux mai mare de venituri viitoare pe unitate de flux corespunzător de investiții viitoare, ambele aduse la valoarea prezentă, comparativ cu ceea ce reușește metoda utilizată în prezent.⁹ Remarca aceasta este întărită și de o observație practică. Primul lucru pe care un concern îl face imediat ce simte că are capacitatea să-l facă, imediat ce simte că și-l poate permite, este să înființeze un departament de cercetare, trezind în fiecare angajat din departament sentimentul că mijloacele sale zilnice de trai depind de succesul propriu în domeniul îmbunătățirii și al inovării.¹⁰

¹ *Ibid.*, 40.

² *Ibid.*, 42.

³ Exemplele oferite de Schumpeter cu privire la distrugerea creatoare, anume diligența înlocuită de automobile personale și energia mecanică de către energia electrică, pot continua cu falimentul generalizat al producătorilor de mașini de scris, de gramofone, de casetofoane, de aparate de fotografiat cu film, precum și a producătorilor din industriile chimice furnizoare. Exemplele pot continua la discreție pentru a exemplifica distrugerea creatoare ce stă la baza mecanismului capitalist. Ea înlocuiește vechile produse, tehnologii, surse de energie și aprovizionare într-un ritm accelerat de creșterea economică, folosind profitul încasat pentru a stimula crearea condițiilor unor noi avantaje concurențiale ce vin prin inovare.

⁴ Joseph Schumpeter, *Poate supraviețui capitalismul?*, 43.

⁵ Rivalitatea pe piață se poate manifesta chiar și atunci când concurența nu este vizibilă la orizont, când ea basculează subit din domenii economice conexe sau perfect străine propriului domeniu. Nu mică trebuie să le fi fost mirarea (și mari pierderile economice) celor care-și împărțeau piața aparatelor de ras din metal, cu lame consumabile de oțel, ușor de înlocuit, la vederea unor foarte utile aparate de ras de plastic, de unică folosință (sau aproape), produse la prețuri incomparabil mai mici. Cele din urmă nu erau altceva decât adaptarea unor banale instrumente de scris (de tip pix de plastic), la funcția de aparat de ras. Ele veneau dintr-un domeniu relativ îndepărtat, din industria maselor plastice și a instrumentelor de scris, deci șansele de fi fost anticipate de vechii jucători de pe piața aparatelor de ras din metal erau cvasi-nule.

⁶ Joseph Schumpeter, *Poate supraviețui capitalismul?*, 53.

⁷ *Ibid.*, 57.

⁸ *Ibid.*, 58.

⁹ *Ibid.*, 59.

¹⁰ *Ibid.*, 58.

De fapt, problema rigidității prețurilor, precum cea a conservării capitalului, nu sunt decât aspecte ale problemei mai largi a monopolului. Deși o temă recurentă în discuțiile politice, precum și o acuză des întâlnită pentru nemulțumiri din cele mai diverse, situațiile de monopol de lungă durată trebuie să fie apariții dintre cele mai rare. Dacă monopolisti sunt doar acei vânzători unici care fac față unui program de cerere dat care este riguros independent atât față de propria lor activitate, cât și față de orice reacții ale altor concurenți față de activitatea lor,¹ atunci frecvența unor astfel de cazuri (chiar și aproximări rezonabile ale conceptului descris) trebuie să fie și mai rare decât cazurile de concurență perfectă.² Altfel spus, puterea de a exploata după dorință un model dat de cerere se poate menține cu greu pe o perioadă suficient de lungă pentru a deveni semnificativ per ansamblu, cu excepția cazului când este susținut de către autoritatea publică.³ Până și companiile de căi ferate și energie au trebuit întâi să-și creeze cererea pentru propriile servicii, înainte de a-și apăra piața împotriva concurenței.⁴

Această perspectivă a monopolului ne arată că nu există cu adevărat monopol decât pe perioadă scurtă, cu excepția intervenției discreționare a statului. Monopolul apare, pe termen scurt, ca efect al inovării, dar este repede detronat de către concurență. Invers, progresul ar fi cvasi-imposibil. Dacă ne-am imagina, scrie Schumpeter, că lumea noastră economică ar fi compusă dintr-o serie de industrii cunoscute, consacrate, producătoare de mărfuri familiare prin metode bine stabilite și cât se poate de uniforme (adică standard) și că nimic nu s-ar întâmpla, cu excepția faptului că s-ar adăuga persoane și câștiguri suplimentare pentru a mări numărul de firme similare celor existente, atunci, desigur, împiedicarea intrării acestora pe piață ar fi o pierdere pentru comunitate.⁵ Dar o intrare complet liberă într-un domeniu total nou ar face intrarea imposibilă. Pentru că nu pot fi introduse noi metode de producție și noi produse într-un sistem de concurență perfectă și mai ales promptă, ce există de la bun început.⁶ Nimeni nu ar accepta un astfel de risc. Nimeni nu ar investi în cercetare și dezvoltare fără speranța unui avantaj competitiv. Cum subliniază Schumpeter, asta înseamnă că cea mai mare parte din ceea ce numim progres economic este incompatibil cu o concurență perfectă și promptă, de la bun început. De fapt, concurența perfectă este și a fost mereu suspendată temporar de fiecare dată când s-a introdus ceva nou.⁷ Iar inovația este indisolubil legată de goana către câștig a întreprinzătorului capitalist, ca săgeata și arcul, ambele fiind indispensabile vânătorii. În dezvoltarea observată a producției totale, inițiativa capitalistă nu a fost prim factor, iar progresul tehnologic al doilea factor, distinct. Esențialmente, notează Schumpeter, aceștia erau unul și același lucru, anume primul reprezenta forța de propulsie a celui de-al doilea.⁸

Succesele capitalismului

Toate aceste critici pălesc în fața succeselor capitalismului. Acesta, prin puterea sa internă, este capabil să depășească multe vicisitudini și nu există multe motive pentru care creșterea economică din perioada 1870-1914 să nu poată continua, structural vorbind, dincolo de această dată. În ciuda crizei economice de la începutul anilor 30 ai secolului trecut, care nu este definitorie pentru esența capitalismului, organizarea economică de tip capitalist deține toată capacitatea de a depăși obstacolele. Iar ceea ce s-a crezut și s-a încercat a fi demonstrat a fi doar o conjunctură economică favorabilă în perioada de expansiune capitalistă se dovedește a fi un detaliu ne-esențial mecanismului intim al capitalismului. Ca atare, acțiunea guvernamentală de îndepărtare a opreliștilor pentru activități antreprenoriale, din industrie și din comerț, nu este o condiție decisivă.⁹ La fel este și în cazul aurului, desemnat uneori ca factor supra-abundent după 1890, deși rata de creștere în producția totală a fost

¹ *Ibid.*, 62.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, 63.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, 70.

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, 80.

⁹ *Ibid.*, 76.

constantă, în comparație cu disponibilitatea variabilă a aurului.¹ Nici creșterea populației nu este o condiție esențială, deși creșterea populației rămâne un aspect important (cauză sau efect) al progresului economic. Până la urmă, nici chiar disponibilitatea de noi teritorii, cu toate resursele lor, nu pot fi văzute drept oportunități unice, irepetabile.² Ca „oportunități obiective”, ele sunt întotdeauna premise ale progresului și fiecare dintre ele este unică din punct de vedere istoric, așa cum ar fi prezența cărbunelui și a minereului de fier în Anglia sau a petrolului în alte țări.³ În definitiv, întregul proces capitalist, subliniază Schumpeter, nu constă în nimic altceva decât în exploatarea unor astfel de oportunități din chiar momentul în care intră în orizontul omului de afaceri.⁴

Dar meritul cel mai mare al capitalismului este că le-a schimbat oamenilor concepția asupra lumii, în ansamblu, prin accentul deosebit pus asupra raționalității. Acest fapt trebuie pus în contrast cu dezvoltarea mai târzie, post-capitalistă, în care raționalitatea individuală începe să fie pusă în umbră de motivațiile legate de manipularea emoțiilor și de „ghidarea” comportamentului, de „înghiontire” în vederea atingerii unor scopuri asupra cărora actorii individuali nu mai au control deplin.⁵ Vom reveni în rândurile de mai jos asupra transformării condițiilor depline ale raționalității din perioada post-capitalistă clasică, odată cu nașterea socialismului birocratic ce se naște pe ruinele capitalismului cu care eram familiarizați până ieri. Să remarcăm până atunci, citându-l pe Schumpeter, că atitudinea rațională s-a impus asupra minții omenеști în principal ca urmare a necesităților economice. Anume, întreaga logică derivă din tipul modelului de decizie economică, sau, cum subliniază cu insistență Schumpeter, modelul economic este matricea logicii.⁶

În practică, capitalismul dezvoltă raționalitatea și îi adaugă o nouă componentă, anume ridică unitatea monetară la rang de unitate standard, transformând-o într-o unealtă pentru calcule raționale de tip cost-profit.⁷ Iar acest tip de logică sau de atitudine (sau de metodă) se extinde la nivel individual și social, colectiv, raționalizând uneltele și filozofiile omului, practica sa medicală, imaginea sa despre cosmos, viziune sa asupra vieții, inclusiv concepțiile sale despre frumusețe și dreptate și viața sa spirituală.⁸ Deloc întâmplător, știința modernă matematico-experimentală s-a dezvoltat în secolele al XV-lea – al XVII-lea împreună cu procesul numit Ascensiunea Capitalismului, în afara și în opoziție cu dominația gândirii scolastice.⁹ Mai mult, ascensiunea capitalismului a dat naștere nu doar atitudini mentale a științei moderne, ci și oamenilor și mijloacelor de care capitalismul avea nevoie.¹⁰ Dezagregând ambianța societății feudale, organizată pe stări,¹¹ el a creat un spațiu social pentru o nouă clasă care se fundamenta pe realizările individuale din domeniul economic, atrăgând către acest domeniu voințe și spirite viguroase.¹²

Abia atunci când întreprinderea capitalistă și-a dezvoltat posibilitățile reale, atunci capacitatea umană extraordinară și ambiția au început să considere afacerile drept ce-a de-a treia cale de progres și câștig. Înainte, cariera în rândul Bisericii și ierarhia nobililor războinici, precum și activitatea în cancelariile marilor stăpâni feudali, erau cele două căi de câștig și înaintare socială.¹³ Astfel, subliniază Schumpeter, succesul antreprenorial a fost suficient de fascinant pentru a atrage unele dintre mințile cele mai strălucite și pentru a genera reușita mecanismului raționalist, sau, altfel formulat, capitalismul

¹ *Ibid.*, 77.

² *Ibid.*, 79.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, 80.

⁵ Richard H. Thaler, Cass R. Sunstein, *Nudge. Cartea ghionturilor pentru decizii mai bune legate de sănătate, bogăție și fericire*, trad. rom. Smaranda Nistor (București: Publica, 2016).

⁶ Joseph Schumpeter, *Poate supraviețui capitalismul?*, 101.

⁷ *Ibid.*, 102.

⁸ *Ibid.*, 103.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*, 104.

¹¹ Pentru o imagine a relațiilor economice în Evul Mediu, vezi Georges Duby, *Seigneurs et paysans. Hommes et structures du Moyen Age (II)* (Paris: Flammarion, 1988).

¹² Joseph Schumpeter, *Poate supraviețui capitalismul?*, 104.

¹³ *Ibid.*

a fost forța ce a stimulat raționalizarea comportamentului uman.¹ De aici rezultă că toate trăsăturile și realizările civilizației moderne (occidentale) sunt, direct sau indirect, produse ale procesului capitalist. Industria, știința, arta, moda vestimentară, toate derivă din capitalismul triumfător, dar mai ales liberalismul ce poate fi văzut ca democrație individualistă.²

În acest spațiu de organizare economică individuală și colectivă, proprietatea și libertatea pot înflori. Niciodată, insistă Schumpeter, niciodată nu a existat atât de multă libertate personală, a minții și a trupului, libertate *pentru toți*, cum niciodată nu a exista mai multă disponibilitate de a suporta și de a finanța dușmanii de moarte ai clasei conducătoare,³ niciodată atât de multă compasiune față de suferințele reale (sau imaginare). Niciodată războiul nu a fost descurajat mai mult decât acum, în ciuda dorințelor particulare izolate de a face profit din înzestrarea armatei. Civilizația capitalistă fiind raționalistă și „anti-eroică” (în comparație cu etosul cavaleresc medieval), activitatea industrială și comercială este străină de ideologia războinică, cea care cultivă ideea de luptă de dragul luptei și a victoriei de dragul victoriei.⁴ Burghezia industrială și comercială este în mod fundamental pacifistă, ea vrea să aplice preceptele morale din viața privată, anume contractele, în relațiile internaționale.⁵

Criza structurală inerentă și sfârșitul capitalismului

Dar tocmai succesul nemaîntâlnit al capitalismului poate să fie chiar cauza sfârșitului. Situații nebanuite de primii economiști liberali sunt pe cale să distrugă din interior această organizare economică și socială. Această situație poate fi legată de satisfacerea atât de completă a nevoilor economice generale, încât să nu mai existe motive deosebite care impulsioneze progresul efortului productiv. Deși sceptic că se poate ajunge prea repede într-o astfel de stare de sațietate (pentru că pe măsură ce sunt atinse standarde de viață tot mai ridicate, nevoile se extind și ele și sunt create necesități noi), mai ales dacă includem și timpul liber în rândul bunurilor de consum, Schumpeter explorează și situația în care metodele de producție au ajuns la un stadiu de perfecționare care nu admite îmbunătățiri ulterioare.⁶

Aceasta este o stare mai mult sau mai puțin staționară, în care profiturile și (împreună cu profiturile) rata dobânzii ar tinde spre zero. Cei care trăiesc pe seama profitului și dobânzii ar avea tendința să dispară.⁷ Dar cel mai important aspect este cel social și politic, pentru că managementul industriei și comerțului ar deveni o simplă problemă de administrare curentă, iar personalul, notează Schumpeter cu luciditate, ar dobândi inevitabil caracteristicile unei birocratii. Concluzia lui este foarte aproape de dezvoltarea curentă ce poate fi observată, anume că un socialism foarte sobru ar lua ființă automat, iar energia omenească s-ar depărta de afaceri pe măsură ce alte preocupări și țeluri (non-economice) ar atrage mințile oamenilor în căutare de aventură.⁸ Remarca lui Schumpeter despre transformarea capitalismului într-un socialism auster, bazat pe simpla gestiune curentă, merită reținută și dezvoltată.

Această transformare a structurii societății și a organizării procesului de producție poate veni nu doar din sațietate a nevoilor, dar și dintr-o perfecționare tehnologică absolută. Cum remarcă Schumpeter, progresul în sine poate fi mecanizat la fel ca și managementul unei economii staționare, iar mecanizarea progresului poate afecta spiritul antreprenorial la fel de mult ca și fenomenul celălalt, anume stagnarea progresului economic.⁹ Robotizarea, automatizarea cvasi-completă a economiei (denumită azi „digitalizare”) a parcurs o cale lungă, dar există jaloane pe care Schumpeter le remarcă

¹ *Ibid.*, 105.

² *Ibid.*, 107.

³ Este suficient să ne gândim la felul în care nobilimea feudală și armatele regale au zdrobit revoltele urbane și răscoalele țăranilor francezi, având grijă ca mica burghezie să nu se alieze eficient cu țăranii răsculați. Așa au procedat în 1358 la ținerea la distanță a breslei comercianților parizieni conduși de Etienne Marcel și a țăranilor (numiți „Jacques”) revoltați din Beauvaisis, din zona rurală pariziană. Vezi Philippe Contamine, *Azincourt* (Paris: Gallimard, 2013), 210.

⁴ Joseph Schumpeter, *Poate supraviețui capitalismul?*, 109.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*, 113.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*, 114.

⁹ *Ibid.*

deja în prima parte a secolului XX. Unul dintre ele este distrugerea funcției antreprenoriale datorită progresului economic ce tinde să devină depersonalizat și automatizat, în care munca de birou și în comisie tinde să înlocuiască acțiunea individuală.¹ Antreprenorul ce făcea parte din clasa burgheză conducătoare devine, treptat, un simplu lucrător de birou, și încă unul care nu este întotdeauna dificil de înlocuit.² La fel cu trecerea în derizoriu și uitare a cavalerilor medievali ce conduceau odinioară războaiele, deși războiul în sine nu a încetat, ci a devenit tot mai mecanizat, la fel se întâmplă cu subminarea rolului și, pe lângă acesta, a poziției sociale a întreprinzătorului capitalist. Poziția acestuia, precum era cea a claselor războinice, este amenințată de îndată ce această funcție își pierde importanța în procesul social.³

Dacă evoluția capitalistă („progresul”, cum spune Schumpeter) fie încetează, fie devine complet automată, baza economică a burgheziei industriale se va reduce atât de mult, încât va fi pur și simplu legată de administrarea curentă. Pe măsură ce întreprinderea capitalistă tinde să automatizeze progresul, ea tinde să se facă pe sine superfluă. Unitatea industrială gigant perfect birocratizată (la care putem să adăugăm astăzi furnizorii de servicii din sectorul bancar, din cel de telecomunicații și internet, din transporturi) nu doar elimină firmele mici și mijlocii, lăsându-le proprietarii fără proprietate, dar îl elimină și pe antreprenor și expropriează burghezia ca o clasă pe cale să-și piardă nu doar venitul, ci și funcția sa.⁴ Altfel spus, procesul capitalist își subminează propriul sistem instituțional în același fel în care l-a distrus și pe cel al societății feudale.⁵ El tinde, în mod paradoxal, să afecteze prestigiul sau influența socială a clasei care-i este asociată în primul rând, expulzând burghezia din funcția căreia îi datorează acea influență socială.⁶

Dar pericolul vine și din altă parte. Procesul capitalist, constată Schumpeter, atacă în mod inevitabil bazele economice ale micilor producători și comercianți, lucru remarcant cu justețe și de Marx.⁷ Ceea ce a reușit anterior să le facă păturilor precapitaliste, el le face și păturilor inferioare ale industriei capitaliste.⁸ Iar consecințele pot fi dintre cele mai nefaste. Structura politică a unei națiuni este afectată profund de dispariția unui număr mare de întreprinderi mici și mijlocii, ai căror proprietari-manageri, împreună cu familiile lor, cu subordonații și asociații, contează ca număr în alegeri și domină acea „clasă fruntașă”.⁹ Erodarea puterii lor politice, prăbușirea prestigiului lor social afectează însuși fundamentul proprietății private și al contractului liber, atunci când cea mai concretă, cea mai importantă și cea mai semnificativă tipologie dispare din orizontul moral al cetățenilor.¹⁰ Nu doar că administratorii, managerii și sub-managerii se comportă tot mai mult ca simpli angajați, iar acționarii încep să aibă o atitudine ostilă față de întreprindere (și față de ordinea capitalistă când situația este dificilă), dar contractarea devine lipsită de alegerea individuală dintr-un număr indefinit de opțiuni pentru a se limita la atitudinea de tip „acceptă sau refuză” ce se instalează în relațiile dintre concerne, masele anonime de lucrători și de consumatori.¹¹

Astfel, tot ceea ce sistemul capitalist și burghezia liberală, ca formă de organizare politică și socială au creat, este astăzi amenințat. Iar relația cea mai problematică este cea legată de libertatea individuală și de proprietate. Pe măsura consolidării ordinii sociale a capitalismului, cărțile mai ieftine, ziarele, pamfletele și ceea ce numim „tabloide”, alături de lărgirea publicului, au fost parte a unui proces mai amplu datorat accesului la bunăstarea și influența de care se bucura burghezia industrială,¹² precum

¹ *Ibid.*, 116.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, 117.

⁴ *Ibid.*, 119.

⁵ *Ibid.*, 127.

⁶ *Ibid.*

⁷ Karl Marx, *Le Capital, Livre I*, trad. fr. J. Roy (în special „Quatrième section – La production de la plus-value relative”) (Paris: Flammarion, 1985).

⁸ Joseph Schumpeter, *Poate supraviețui capitalismul?*, 127.

⁹ *Ibid.*, 129.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*, 130.

¹² *Ibid.*, 142.

și datorită creșterii inerente a importanței politice a unei opinii publice anonime.¹ Toate aceste elemente erau în strânsă legătură cu o libertate sporită, toate fiind produse ale mecanismului capitalist.² Ca atare, burghezia nu va fi de acord niciodată, în ansamblu, cu cenzura criticilor la adresa sistemului politic, social și a organizării economice de tip capitalist.

Oricât de mult burghezii ar condamna o parte din faptele criticilor lor celor mai acerbi, în cele din urmă se vor ralia în spatele lor, notează Schumpeter, întrucât libertatea pe care acești burghezi o condamnă nu poate fi zdrobită fără a zdrobi în același timp libertatea pe care aceștia o apără.³ Ca atare, doar o guvernare de natură și concepție ne-burgheze (adică doar un guvern fascist sau socialist) este suficient de puternic pentru a inhiba această critică. Iar aici Schumpeter face dovadă de o înțelegere completă a riscurilor guvernării autoritare. Pentru a reduce criticile la tăcere, guvernarea respectivă trebuie să transforme instituțiile tipic burgheze și să reducă drastic libertatea individuală a tuturor păturilor, claselor, grupurilor sociale din cadrul națiunii politice.⁴ Iar o astfel de guvernare nu se va opri – și nici nu se poate opri – la aspectele inițiativei private.⁵ Această remarcă explică de ce sistemele totalitare merg pe drumul concentrării resurselor politice pentru a reuși concentrarea resurselor economice. Altfel spus, posibilitatea obișnuită de conversie a resurselor economice în resurse politice face ca sistemul totalitar să le monopolizeze pe ambele, de unde riscurile politice ce decurg din acceptarea concentrării resurselor economice. Deși guvernul este interesat de sporirea puterii sale economice, să spunem pentru a face față provocărilor legate de înzestrarea armatei în vederea unui război, el nu se va opri niciodată. Restrângerea libertăților cetățenilor, reducerea libertăților lor politice îi sunt necesare atingerii obiectivelor, deci nu se va limita niciodată singur. Aceasta este teza cunoscută a lui Friedrich Hayek.⁶ Guvernul nu poate fi decât limitat de acțiunea opoziției și a cetățenilor. Privarea de resurse economice duce, în final, și la privarea de resurse politice.

Concluzii

Transformarea capitalismului pare astăzi un fenomen mai evident decât era în urmă cu o sută de ani. Doar cei foarte perspicace, precum Schumpeter, au intuit că în chiar funcționarea de zi cu zi a capitalismului se ascund semintele dispariției lui. Aceste seminte încolțesc pe solul ne-burghez al capitalismului, dar buruienile ce încolțesc fac repede rădăcini și în solul propriu, specific stilului de viață burghez. O cauză ar fi dispariția substanței proprietății, ce derivă din orientarea psihologică mai curând executivă a omului de afaceri modern, fie el întreprinzător sau simplu administrator. Acesta preia repede ceva din psihologia salariatului care lucrează într-o organizație birocratică.⁷ Astfel, el își schimbă atitudinea față de semnificația și responsabilitatea proprietății, precum își modifică și sistemul de valori și concepția asupra datoriei.⁸ Corporația modernă, deși produs al capitalismului, socializează modul de gândire burghez, îngustând orizontul motivației capitaliste și distrugând, în final, chiar fundamentul organizării capitaliste.⁹ Fuziunea dintre birocrăția de stat și marele capital financiar-bancar, industrial și din servicii face ca întreprinderea capitalistă să fie de nerecunoscut.

¹ Renunțarea forțată a anonimatului pe internet, așa cum propune partidul socialist spaniol la guvernare în 2025, prin asocierea fiecărui cont de pe rețelele sociale unei identități digitale unice ale clientului/cetățeanului/supusului birocrăției de stat, înseamnă, de fapt, renunțarea la beneficiile unei creații burgheze clasice, precum presa critică, pamfletul, critica celor de la putere fără spaima repercusiunii celei mai drastice. Ruptura dintre birocrăția autoritară de stat și cetățenii (încă) angrenați în formarea opiniei publice este astăzi tot mai evidentă.

² Pentru apariția opiniei publice ca efect al consolidării burgheziei în cadrul sistemului capitalist, vezi Jürgen Habermas, *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiu asupra unei categorii a societății burgheze*, trad. rom. Janina Ianoși (București: Comunicare.ro, 2005).

³ Joseph Schumpeter, *Poate supraviețui capitalismul?*, 145.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*

⁶ Friedrich A. Hayek, *Drumul către servitute*, trad. rom. Eugen B. Marian (București: Humanitas, 2006).

⁷ Joseph Schumpeter, *Poate supraviețui capitalismul?*, 154.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*

Transformarea presei private în organe de propagandă ale guvernelor occidentale, subordonarea sistemului de educație (și nu doar cea superioară) ideologiei promovate de guvern, subordonarea sectorului bancar privat unor mecanisme publice orientate ideologic ar fi fost de neconceput cu decenii în urmă. La fel, pe bază de reciprocitate, ceea ce reprezenta anterior o sarcină publică, colectivă, o obligație a statului ce deriva din drepturi cetățenești, s-a transformat treptat într-un serviciu prestat de companii private. Drepturile, îndreptățirea la servicii publice precum educația, sănătatea, protecția socială, cultura, devin tot mai mult simple puncte de acces la sisteme de servicii furnizate de terți. Această evoluție este în acord cu spiritul lumii moderne occidentale, anume raționalizarea fiecărui aspect al vieții, ca efect al evoluției capitaliste. Iar raționalizarea completă nu schimbă doar stilul de consum al celor înstăriți, anume renunțarea la produse manufacturate, unicate, mai scumpe, în favoarea celor fabricate în producția de masă, dar și transformarea familiilor și a averilor. Având mai puțini copii, sau deloc, ca efect al interesului rațional individual, înlocuind cheltuielile din câștiguri anterioare (pentru casă, tablouri, mobilă de familie) cu sejururi în hoteluri, nave, trenuri și avioane de cele mai bune condiții, cei cu posibilități mai mari decât media vor deține, ca regulă generală, tot ce își doresc, oricât de mult, pentru ei înșiși.¹ Acum, ei nu mai au viziuni și motivații influențate de cămin, adică nu mai muncesc pentru a acumula și economisi pentru soție și copii. Acest nou *homo oeconomicus*, bazat pe un utilitarism complet individual, pierde ultimele sentimente eroice și romantice rămase în civilizația capitalistă, adică pierde etica de natură capitalistă care impune munca pentru viitor.² Acumularea era perspectiva pe termen lung pe care burghezia a încercat multă vreme să o apere în fața guvernelor, cele care au întotdeauna o viziune pe termen scurt.³ Acum, orizontul de timp al omului de afaceri se reduce la așteptările proprii de viață, care este o mentalitate anti-economisire.

Acesta este finalul unui proces de raționalizare ce a distrus, la limită, chiar poziția burgheziei prin diminuarea importanței funcției pe care întreprinzătorii o îndeplinesc, prin distrugerea instituțiilor cu rol protector, prin crearea unei atmosfere de ostilitate, care duc toate la secarea forțelor motrice ale capitalismului.⁴ De aceea, dispariția proprietății prin fuziunea cu birocrăția de stat ce reglementează orice aspect al vieții face posibilă atât transformarea cetățenilor în simpli clienți, cât și conversia drepturilor în acces la servicii. Abia acum, la sfârșitul erei capitalismului clasic, odată cu nașterea noii birocrății plutocratice bazată pe ultra-reglementare, pe supraveghere și control cvasi-total, sloganul „nu vei avea nimic și vei fi fericit” capătă adevăratul sens al transformării lucrurilor și sufletelor din minunata lume nouă.⁵

References:

- Contamine, Philippe. *Azincourt*. Paris: Gallimard, 2013.
- Duby, Georges. *Guerriers et paysans, VII-XII-ème siècle. Premier essor de l'économie européenne*. Paris: Gallimard, 1973.
- Duby, Georges. *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval (France, Angleterre, Empire, IXe-XVe siècles)*. Paris: Flammarion, 1977.
- Duby, Georges. *Seigneurs et paysans. Hommes et structures du Moyen Age (II)*. Paris: Flammarion, 1988.
- Habermas, Jürgen. *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiu asupra unei categorii a societății burgheze*. Traducere de Janina Ianoși. București: Comunicare.ro, 2005.
- Hayek, Friedrich A. *Drumul către servitute*. Traducere de Eugen B. Marian. București: Humanitas, 2006.
- Marx, Karl. *Le Capital, Livre I*. Traducere de J. Roy. Paris: Flammarion, 1985.
- Schumpeter, Joseph. *Capitalisme, socialisme et démocratie*. Traducere de Gaël Fain. Paris: Payot, 1965.
- Schumpeter, Joseph. *Poate supraviețui capitalismul? Distrugerea creatoare și viitorul economiei globale*. Traducere de Monica Sibinescu. București: Publica, 2011.
- Schwab, Klaus, Thierry Malleret. *Covid-19: The Great Reset*. Geneva: Forum Publishing, 2020.
- Smith, Adam. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: Wordsworth, 2012.
- Smith, Adam. *Avuția națiunilor*. Traducere de Monica Mitarcă. București: Publica, 2011.

¹ *Ibid.*, 159.

² *Ibid.*, 160.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibidem*, 162.

⁵ Klaus Schwab, Thierry Malleret, *Covid-19: The Great Reset* (Geneva: Forum Publishing, 2020).

- Thaler, Richard H., Cass R. Sunstein, *Nudge. Cartea ghionturilor pentru decizii mai bune legate de sănătate, bogăție și fericire*. Traducere de Smaranda Nistor. București: Publica, 2016.
- Weber, Max. *L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme*, précédé de *Remarque préliminaire au recueil d'études de sociologie des religions I* et suivi de *Les sectes protestantes et l'esprit du capitalisme*. Traducere de Isabelle Kalinowski. Paris: Flammarion, 2017.
- Wolton, Thierry. *Noile drumuri ale servituții noastre. Alienare, uniformizare, supunere*. Traducere de Adina Cobuz. București: Humanitas, 2021.
- Zuboff, Shoshana. *Era capitalismului de supraveghere*. Traducere de Smaranda Nistor. București: Publica, 2023.

BIONOTE:

Dragoș Dragoman, born in 1977, is PhD in Sociology, with a thesis on social capital and democratization. He is Associate Professor with the Department of Political Science, Lucian Blaga University of Sibiu, where he teaches Political Anthropology and Political Sociology. His main research interests focus on the sociology of religion, Orientalism, Eastern philosophy, and the anthropological analysis of political power.